

Πολυπολιτισμικές σπουδές και συγκριτική γραμματολογία στη στροφή του αιώνα*

ΛΙΖΥ ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΥ

Η ιδεολογική χρήση του συγκριτισμού

Αυτά όλα τα τίναξαν στον αέρα οι Κοραήδες, διαφωτιστές και Βαναροί, για να κατασκευάσουν το νόθο σχήμα ενός ελλαδικού κράτους «εφάμιλλου των ευρωπαϊκών», μιας Ελλάδας που αρνήθηκε τον ελληνισμό και την πνευματική του παράδοση και την πολιτιστική του ταυτότητα.

Χρ. Γιανναράς, «Λαϊκός πολιτισμός».

Αντί, 42 (1976).

Η ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ γραμματολογία ως ακαδημαϊκός θεσμός έχει πλέον το βίο μιας εκατονταετίας: όντως, όπως μας πληροφορούν όλοι οι αρμόδιοι ερευνητές, προς το τέλος του περασμένου αιώνα ξεκίνησε η προκήρυξη και στελέχωση εδρών συγκριτικής γραμματολογίας στα πανεπιστήμια της Ευρώπης και της Αμερικής, η ευρεία εξάπλωση και νομιμοποίηση των ιδεών και των «οραμάτων» του συγκριτισμού¹. Πρόκειται για τον αιώνα –ας μη το λησμονούμε– της «εθνικής ενδοστροφείας»: στον ευρωπαϊκό, τουλάχιστον, χώρο ποικίλες γεωπολιτικές ανακατατάξεις επαναχαράσσουν εθνικά σύνορα, διαλύουν παλαιές και κραταίες αυτοκρατορίες, συγκροτούν νέα κράτη, τα οποία αναζητούν με πάθος «ρίζες», ταυτότητα, συνείδηση, καταγωγικούς μύθους. Αυτή την τάση και ανάγκη για εσωτερική αναδιπλωση και αυτογνωσία και, κατ' επέκταση, για αυθιστόρηση υπηρετεί καλά η ιστοριογραφία της εποχής. Παρατηρούμε μια σειρά «εθνικών ιστορικών» που επιχειρούν όλοι να δείξουν τεκμηριωμένα και συστηματικά τη μοναδικότητα και, λανθάνοντως, την υπεροχή της χώρας τους². Το φάσμα του εθνικού φανατισμού, του ξενόφοβου σοβινισμού δεν είναι μακριά και προδιαγράφει ζοφερές μέρες: στην Ευρώπη, σπαρασσόμενη από το εθνοκεντρικό μένος, επιστρατεύεται τότε το διεθνιστικό πνεύμα του συγκριτισμού, που με σαφώς νεο-ουμανιστικό λόγο και πυροσβεστικές προθέσεις επιχειρεί να μετριάσει τους εθνοναρκισισμούς, να κρατήσει ανοικτούς τους διαύλους επικοινωνίας, να χαλιναγωγήσει τα εξημμένα εθνικά πάθη, να δημιουργήσει κλίμα συναίνεσης και ανοχής

για το «ξένο», το διαφορετικό, το «οθνεϊόν». Προβάλλεται η ιδεαλιστική εικόνα μιας παγκόσμιας αρμονίας και ειρηνικής συμβίωσης, που θα στηρίζεται στην αμοιβαιότητα των λογοτεχνικών σχέσεων και στην υποτιθέμενη εγκαθίδρυση μιας δημοκρατικής, ισονομικής πολιτείας των «καλών γραμμάτων». Μύθος που γρήγορα κατέρρευσε στα χαρακώματα του πρώτου παγκοσμίου πολέμου: ο περιλάλητος διεθνισμός της συγκριτικής γραμματολογίας, υπαινισσόμενος ότι δρα στη σφαίρα των Ηνωμένων Εθνών της λογοτεχνίας, υπεράνω των ασφυκτικών εθνικών συσπειρώσεων και της μονότροπης ανάδειξης των εντοπίων παραδόσεων, φάνηκε απλούστατα βαθιά εμπλεγμένος στα παραμορφωτικά γρανάζια των ιδεολογικών μηχανισμών και σκοπιμοτήτων, που ανέπλασαν τις ιστορικές διαστάσεις λογοτεχνικών φαινομένων προκειμένου να εξυπηρετηθούν σύγχρονοι ανταγωνισμοί, ανάγκες και συμφέροντα. Προφανώς, αυτή η ιδεολογική φόρτιση χαρακτηρίζει το σύνολο των λεγομένων επιστημών του ανθρώπου, με προεξάρχουσα την «πilotική επιστήμη» της εποχής, την Ιστορία³: στην περίπτωση όμως της νεότευκτης συγκριτικής γραμματολογίας έχουμε προγραμματική και δεδηλωμένη την πρόθεση συντονισμένης εμπλοκής στα παραδοσιακά ιδεολογικά συστήματα, έστω και αν απώτερος στόχος είναι η υπονόμηση των εθνικών μύθων και ο αποφεναικισμός των εδραιωμένων εθνικών στερεοτύπων (π.χ., ο «αφελής» Αμερικάνος, ο «φλεγματικός» Εγγλέζος, ο «πρωτόγονος» Τούρκος, η «ελαφρά» γαλλική γραμματεία, κτλ.).

Η απαυγάζουσα Μέκκα του συγκριτισμού καθ' όλο αυτό το διάστημα, συμπεριλαμβανομένου και του μεσοπολέμου, είναι η Γαλλία. Πρόκειται για τη «γαλλική στιγμή» ή «ώρα» των συγκριτολογικών σπουδών⁴. Ο κύκλος των Γάλλων συγκριτολόγων έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην ιστορική και συστηματική μελέτη των λογοτεχνικών επιδράσεων και, στις καλύτερες στιγμές του, συνδύασε την *επιδρασιολογία* με τη νεότερη *ιστορία των ιδεών*⁵. Η πρόσδεση στο άρμα του ιστορικισμού, παρά την ευρυχωρία του λανσονικού οδηγητικού σχήματος⁶, οδήγησε σχεδόν αναπόφευκτα στην έμμονη αναζήτηση «πηγών» και «προτύπων», σε μια αλόγιστη επιδρασιθηρία και τεκμηριομανία, που προώθησε βεβαίως ση-

μαντικά την *ιστορία της λογοτεχνικής ζωής* (ιστορία των περιοδικών και των εκδοτικών κυκλωμάτων, συστηματική διερεύνηση του ρόλου των «διαμεσολαβητών» στην αλληλογνωριμία των εθνικών γραμματειών, δηλαδή μεταφραστών, περφηγητών, επαγγελματιών-κριτικών, ποσοτική μέτρηση της ακτινοβολίας των εθνικών συγγραφέων στην αλλοδαπή, κτλ.), αλλά άφησε σε βαθύ σκοτάδι ό,τι θα αποκαλούσαμε σήμερα *ιστορία της λογοτεχνικότητας*. Ο γαλλικός συγκριτισμός αυτής της εποχής φέρει έντονα το στίγμα της *γενετικής εμμονής*, κατάλοιπο της θετικιστικής αισιοδοξίας και του επιστημονισμού του 19ου αιώνα: δεν αντελήφθη τις μεγάλες επιστημολογικές ανακατατάξεις που άλλαξαν τον προσανατολισμό των επιστημών του ανθρώπου εκεί γύρω στην αφετηρία του νέου αιώνα, και συνέχισε να καλλιεργεί κοντόθωρο το πνεύμα και το γράμμα μιας κατά βάση εθνοκεντρικής *συγκριτικής φιλολογίας*, εγγεγραμμένης στον πανεπιστημιακό λόγο μιας άλλης, παρωχημένης, εποχής.

Σε αυτή την παράδοση αντιπαρατίθεται συνήθως η λεγόμενη «αμερικανική σχολή» συγκριτισμού, έτσι όπως διαμορφώνεται και αναπτύσσεται ραγδαία κυρίως μετά τη λήξη του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, εν μέρει και λόγω των ιδιαίτερων ιστορικο-πολιτικών συνθηκών που προκύπτουν από τη νέα σύρραξη⁷. Ο R. Wellek, κωδικοποιεί επαρκώς τις δύο αντικρουόμενες συγκριτολογικές νοοτροπίες στο διάσημο πλέον κείμενο «Η κρίση της συγκριτικής γραμματολογίας» (1958), που για πολλούς επέχει σχεδόν θέση «μανιφέστου»⁸. Στην ουσία, καταγγέλλεται ανοικτά η επιδρασιθηρική τάση του παραδοσιακού συγκριτισμού, η άκαμπτη αιτιοκρατική λογική του, καθώς και τα «πατριωτικά» κίνητρα των συγκριτολόγων της πρώτης, «ηρωικής», ακαδημαϊκής φάσης του κλάδου, που οδήγησαν σε πλήρες αδιέξοδο και τέλμα την άλλοτε πολλά υποσχόμενη *διαλογική* προσέγγιση των λογοτεχνικών ζητημάτων, εξ ορισμού αρμόδια να λειτουργήσει ως αντίδοτο κατά των εθνοκεντρικών πολιτισμικών παρωπίδων. Επίσης καταδελώνεται η ανάγκη να ενταχθεί η συστηματική μελέτη της λογοτεχνίας σε ένα σύστημα θεωρίας των τεχνών, που στην πράξη σημαίνει συνεξέταση της λογοτεχνίας με τις λοιπές καλλιτεχνικές εκφράσεις, άνοιγμα δηλαδή σε όλο το καλλιτεχνικό φάσμα και διατύπωση ερωτημάτων και ανησυχιών *αισθητικών τύπων*: υπογραμμίζεται η επιτακτική χρεία να χρησιμοποιήσουν οι συγκριτολόγοι τα επιτεύγματα και τους προβληματισμούς της θεωρίας της λογοτεχνίας, περνώντας επιτέλους από το εμπειρικό στο εννοιολογικό επίπεδο, μετασχηματίζοντας τη συγκριτική φιλολογία σε *συγκριτική ποιητική*. Τα αμερικανικά πανεπιστήμια προωθούν θεαματικά τα συγκριτολογικά προγράμματα δίνοντας κύρια έμφαση στο αίτημα για μια ανθρωπιστική καθολική παιδεία (Humanities), επιχειρώντας όμως συνάμα και την ηγεμονική χειραγώγηση των υπαρκτών και ποικίλων μειονοτήτων, που διεκδικούν αναγνώριση των πολιτισμικών παραδόσεων και ιδιαιτεροτήτων τους – τούτο σημαίνει και εμφανή απόκλιση

από τον *ευρωκεντρισμό* του παραδοσιακού συγκριτισμού, μεγαλύτερη σύγκλιση προς το αειπρόθυμο ιδεώδες του λογοτεχνικού *κοσμοπολιτισμού* και της «παγκόσμιας λογοτεχνίας» (Weltliteratur), όπως φιλόδοξα την οραματίστηκε ο Γκαίτε. Η «αμερικανική στιγμή» της συγκριτολογικής παράδοσης έχει στο ενεργητικό της τα δραστικά ανοίγματα προς τον θεωρητικό λόγο και την έμπρακτη άσκηση της περιφημής «διεπιστημονικότητας»: πράγματι, όταν με τη λήξη της ψυχροπολεμικής καχυποψίας και ιδεολογικής κλειστοφοβίας η «εισαγόμενη» (κυρίως από τη Γαλλία) ριζοσπαστική σκέψη αναπροσανατολίζει αποφασιστικά τα προγράμματα του πανεπιστημιακού κατεστημένου (κατά πολλούς, τα υπονομεύει δολίως), ακριβώς τα Τμήματα Συγκριτικής Γραμματολογίας γίνονται εστίες υποδοχής των νέων ιδεών και καλλιεργούν ένθερμα τη «θεωρητική έκρηξη»: δομισμός και αποδομισμός, κοινωνιοκριτική και ψυχαναλυτική προσέγγιση, προτάσεις της σύγχρονης ανθρωπολογίας και φιλοσοφίας, της ρητορικής και της νέας ιστορίας ή της θεωρίας της ανάγνωσης συμβιώνουν σε φιλόδοξα και καινοτόμα μαθήματα, που υπογραμμίζουν με έμφαση τα ασαφή όρια της λογοτεχνίας με άλλα είδη λόγου, τη λανθάνουσα *λογοτεχνικότητα* κειμένων που κανείς δεν αντιμετώπιζε ως δείγματα λογοτεχνικής γλώσσας και, σε τελευταία ανάλυση, τη σχετικότητα, δηλαδή την *ιστορικότητα* της κατασκευής που αποκαλούμε «λογοτεχνία»⁹. Η λειτουργική συνεργασία ερευνητών διαφόρων «ειδικοτήτων» σε Τμήματα Συγκριτικής Γραμματολογίας δεν οφείλεται σε ακαδημαϊκό αλτρουισμό και φιλόφρονες αβρότητες, αλλά σε λελογισμένη, αναστοχαστική θεώρηση του μέλλοντος των ανθρωπιστικών σπουδών ως γνωστικής διαδικασίας στον κόσμο της σύγχρονης τεχνολογίας, της ηλεκτρονικής επανάστασης, η οποία μεταμορφώνει το σύμπαν μας σε «πλανητικό χωριό». Το αντιθεωρητικό μένος, η καχυποψία με την οποία αντιμετωπίστηκε αυτή η «εναλλακτική», διακλαδική διδασκαλία, στο πλαίσιο των συγκριτολογικών προγραμμάτων σπουδών, αυτό που ο Paul de Man αποκάλεσε προσφυνώς «Αντίσταση στη θεωρία»¹⁰, φανερώνει τη βαθύτατα ιδεολογική αντίθεση στον κατά βάση *απομυθευτικό* λόγο αυτών των ακαδημαϊκών πειραματισμών. Άλλες σύγχρονες ερευνητικές ανησυχίες, όπως η προοπτική της κατά φύλα κοινωνικής διαίρεσης και του αντικτύπου της στο πολιτισμικό γίγνεσθαι (φεμινισμός και φεμινιστικές σπουδές) ή η διαδικασία παραμορφωτικής αναπαράστασης των εθνοτικών και φυλετικών διαφορών (στη συγκρότηση π.χ. του δυτικού «οριενταλισμού») ή, ακόμη, η προβληματική γύρω από τη διδασκαλία των αλλόφωνων κειμένων στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση (στο πλαίσιο της θεωρίας της μετάφρασης, της *μεταφρασεολογίας*)¹¹, φιλοξενούνται επίσης κατά κύριο λόγο στα Τμήματα συγκριτικής γραμματολογίας, ως χώρου που κατεξοχήν δεξιώνεται – ή χειραγωγεί – την *ετερότητα*, τη *διαφορά*, την *ξενότητα*.

Το ευρωπαϊκό ομόλογο της διεπιστημονικής συνεργασίας, έτσι όπως ασκήθηκε στα αμερικανικά πανεπιστήμια, μπορεί κανείς να πει, τηρουμένων των αναλογιών, ότι βρίσκεται στο πνεύμα της λεγόμενης «Σχολής της Κωνσταντίας» (Konstanzer Schule). Έχοντας πίσω της τη γερμανική φιλοσοφική και φιλολογική παράδοση, η «αισθητική της πρόσληψης» δεν έχει σχέση με την εμπειρική κοινωνιολογία της λογοτεχνίας, αλλά μάλλον διατυπώνει μια νέα *ερμηνευτική* πρόταση, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη και τον ιδιόμορφο συγκριτισμό του Auerbach, του Spitzer και του Curtius: τονίζοντας ιδιαίτερα τη διαδικασία της *αισθητικής πράξης*, διαμορφώνει μια *θεωρία της λογοτεχνικής επικοινωνίας*, μια *κριτική γραμματολογία* που στηρίζεται αποφασιστικά στο

κε με διάχυτη δυσπιστία και βανουσότητα από τη Σοβιετική Ένωση και τις χώρες του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού. Προϊόν του ύποπτου δυτικού κοσμοπολιτισμού και της «παράκμιακής» ή «εκφυλισμένης» ιδεολογίας του καπιταλισμού, κατά τα *ηθικολογικά* κριτήρια αυτής της νεο-εθνοκεντρικής νοοτροπίας που πριμοδοτεί αφελώς, μυθοποιώντας την σχεδόν, την *ιθαγένεια* και στεγανοποιεί τις πολιτισμικές ταυτότητες, ο λογοτεχνικός συγκριτισμός απωθείται με όρους πλεγματικής συμπεριφοράς και καταγγέλλεται για πολιτισμικό παρασιτισμό. Παρά το γεγονός ότι ψήγματα αυτής της ιδεολογικής τρομοκρατίας εξακολουθούν να υφίστανται κατά τόπους και συγκυρίες, η εικόνα της εθνικής ανταρσίας και της κατακόρυφης αντάρκειας (της «αυτοπε-

«Πώς μπορεί κανείς να είναι Πέρσης;»¹⁵ –απορούσε ο Μοντεσκιέ στην πεφωτισμένη Γαλλία του 18ου αιώνα, ενός αιώνα που υπήρξε κατεξοχήν ανοικτός και ανεκτικός στο «άλλο», το διαφορετικό, ακόμη και αν το χαρακτήριζε με όρους γραφικότητας «εξωτικό». Είναι η στιγμή που σταδιοδρομούν λαμπρά στη Δύση οι λογής *chinoiseries* και *turqueries*, ο «ανατολισμός» γίνεται μόδα και ο «εξωτισμός» καθιερώνεται ως μονάδα στην αισθητική-αξιολογική κλίμακα.

Τηρουμένων των αναλογιών, το ερώτημα αναδιατυπώνεται και διατηρεί πλήρως την ισχύ του σήμερα, στην εκπνοή του 20ού αιώνα, στο πλαίσιο των περιλάλητων «πολιτισμικών» ή «πολυπολιτισμικών σπουδών» (Cultural ή Multicultural Studies) και αφορά ευθέως το παρόν και το μέλλον της συ-

πολα: «Ισχυρές και ασθενείς γλώσσες», «Μονογλωσσία και πολυγλωσσία», «Μεϊζονες και ήσσονες λογοτεχνίες», «Πολιτισμικά κέντρα και περιφέρειες», «Ηγεμονικές και ηγεμονευόμενες, αυτόφωτες και ετερόφωτες κουλτούρες», «Πλειονότητες και μειονότητες», «Πολιτισμένοι και πρωτόγονοι ή βάρβαροι», «Επίλεκτοι και παρίες πολιτισμοί», «λόγια και λαϊκή παιδεία», «ανδρική και γυναικεία γραφή»; Ο κατάλογος δεν έχει τέλος· το μόνο που φανερώνει περίτρανα είναι πως βρισκόμαστε σε καθεστώς πλήρους πολιτισμικής αμφισημίας και *αγχογένειας*¹⁶.

Στο πλαίσιο των πολυπολιτισμικών σπουδών τείνει να ακυρωθεί η έννοια του *αυτονοήτου*, του «φυσικού» (το αυτονόητο μεγαλείο του ευρωκεντρικού πολιτισμού, η αυτονόητη

διάλογο και στη συμβίωση των επιστημών του ανθρώπου, καθώς και στην κατανόηση άλλων πολιτισμικών παραδόσεων, πέραν της ευρωκεντρικής («ερμηνευτική της ξενότητας»)· κατ' αυτόν τον τρόπο αντικαθιστά ή ανανεώνει την παραδοσιακή συγκριτική φιλολογία. Η «πρόκληση» της ευαγγελιζόμενης ιστορίας της αναγνωστικής διαδικασίας που απευθύνει ο H. R. Jauss στις γραμματολογικές σπουδές αφορά σαφώς και την «κρίση» του συγκριτολογικού κλάδου¹². Αυτό περίπου, πολύ συνοπτικά διατυπωμένο, είναι το σχήμα του θεσμοθετημένου συγκριτισμού, που προκύπτει από μια χρονολογημένη, δηλαδή ιστορική εξέταση των έργων και των ημερών του. Αναμφισβήτητα, στο πλαίσιο του πολιτισμικού ηγεμονισμού των μεγάλων δυτικών κέντρων, οι συγκριτολογικές σπουδές, είτε ως άλλοθι δημοκρατικότητας και ισονομίας είτε ως πράγματι υπονομευτικός και αναιρετικός παράγοντας κυρίαρχων ιδεολογημάτων, λειτούργησαν αμφίτομα, εν μέρει μυθοποιητικά, εν μέρει απομυθευτικά, δηλαδή –σε τελευταία ανάλυση– ομολογημένα ή ανομολόγητα, σαφώς ιδεολογικά. Απειλητική ετεροδοξία για κάθε λογής ορθοδοξίες και ολοκληρωτισμούς, η συγκριτική γραμματολογία αντιμετωπίστη-

ψιάς», όπως εύστοχα την κατήγγειλε ο Κ.Θ. Δημαράς)¹³ αποτελεί ήδη γραφικό παρελθόν. Ο πολιτισμικός «μεταπρατισμός», η «φραγκοσύνη» ή ο «λεβαντινισμός»¹⁴, αήθεις χαρακτηρισμοί που χαλκεύθηκαν εν ονόματι της ακραιφνούς «ελληνικότητας» ή της «ρωμοσύνης» στον τόπο μας, όπως αλλού εν ονόματι της «ισπανικότητας» ή της «νεγροσύνης» (négritude), μόνο σε αγκυλωμένες συνειδήσεις βρίσκουν πλέον απήχηση. Εκ των πραγμάτων, η «μετακένωση» των ιδεών είναι αναπόδραστο γεγονός στις μέρες μας, επιταχύνει τους ρυθμούς των αναγκών συνειδητοποιήσεων και συντελεί στη διαμόρφωση ενός νέου ερευνητικού *ήθους* στο χώρο των επιστημών του ανθρώπου.

Εμείς και οι άλλοι σήμερα: αναψηλάφηση του γνωστού προβλήματος

Le seul véritable voyage, le seul bain de jouvence, ce ne serait pas d' aller vers de nouveaux paysages, mais d' avoir d' autres yeux, de voir l' univers avec les yeux d' un autre.

M. Proust

γκριτικής γραμματολογίας: «Πώς μπορεί κανείς να είναι Αλβανός ή Πορτορικανός ή Πολυνήσιος;» Ή, ακόμη οξύτε-ρα: «Πώς είναι δυνατόν να είσαι Φιλιππινέζα ή Κροάτισσα;»· «Πώς είναι δυνατόν να είσαι Εβραίος ομοφυλόφιλος;», να διεκδικείς μέσω της *ετερότητάς* σου και της σεξουαλικής, φυλετικής, πολιτισμικής διαφοροποίησής σου την *ταυτότητα* του φύλου, της θρησκείας και της παράδοσής σου; Και πώς διαθλώνται αυτά τα ερωτήματα, πώς αναδεικνύονται μέσα από τα λογοτεχνικά κείμενα; Αλλά και τί είναι «λογοτεχνία» για τον Πολυνήσιο ή την Φιλιππινέζα και τί θέση μπορεί αυτή να έχει στα μέτρα και τα σταθμά της «δικής μας» λογοτεχνικότητας – όπως, αντιστρόφως, πώς αξιοθετείται ο δικός μας «λογοτεχνικός κανόνας» στο δικό τους αισθητικό σύστημα; Και ποιοί είμαστε «εμείς»; Οι Δυτικοί, λευκοί, άρρενες, ευρωκεντρικής παιδείας μετέχοντες, κλειδοκράτορες και κληρονόμοι ενός μεγάλου πολιτισμού; Ωστόσο, όπως η ιστορία ή η ανθρωπολογία ή η θρησκειολογία μάς βεβαιώνουν σήμερα, ο δυτικός πολιτισμός δεν ήταν ο μόνος που μεγαλούργησε στο παρελθόν της ανθρωπότητας και άφησε μνημειώδη ίχνη πίσω του. Τί μπορεί λοιπόν να σημαίνουν τα αιώνια ξεύγη, τα ιδεολογικά δί-

υπεροχή μιας γλώσσας έναντι μιας άλλης, η αυτονόητη καθιέρωση ενός και μοναδικού λογοτεχνικού κανόνα για πλανητική χρήση· προωθούνται τα αιτήματα του εκδημοκρατισμού της γνώσης, της διαπολιτισμικής κατανόησης, της αναγνώρισης και αποδοχής του «άλλου», του διαφορετικού· είναι δεδομένη επίσης η πίστη σε συλλογικά προγράμματα, η διακλαδική συνεργασία, η διασταύρωση του θεωρητικού λόγου και της μεθοδολογικής πρακτικής, της ανθρωπολογίας και της ιστορίας, της φιλοσοφίας και της ψυχανάλυσης, της γλωσσολογίας και των γραμματολογικών σπουδών (θεωρία, κριτική και ιστορία της λογοτεχνίας). Ο ρόλος της *αποδόμησης* ως τεχνικής της απομύθευσης και της συστηματικής προώθησης της υποψιασμένης ανάγνωσης, του εντοπισμού των «τυφλών σημείων» σε καθιερωμένα και μνημειωμένα κείμενα είναι κεντρικός και συνάδει απολύτως με τον εξ ορισμού απομυθευτικό χαρακτήρα της συγκριτικής γραμματολογίας¹⁷. Η Θεωρία γίνεται η lingua franca των πανεπιστημιακών συγκριτολογικών Τμημάτων¹⁸. Βεβαίως, στην πολυφωνία και στην πλουραλιστική, αλλά και πολυσυλλεκτική, λογική τους και εν ονόματι του πολιτισμικού εκδημοκρατισμού, οι πολιτισμικές σπουδές τείνουν να

εξαλείφουν τα όρια, τα περιγράμματα, να καταργήσουν τις διαφορές, να *ομογενοποιήσουν* εν τέλει την πολιτισμική παραγωγή ως «ethnic». Είναι ορατός ο κίνδυνος να ιδεολογικοποιηθεί ακριβώς η έννοια της αποϊδεολογικοποίησης, του αντι-αποικιακού πνεύματος, της υποτιθέμενης οικουμενικής συνείδησης που εύκολα μπορεί να καταλήξει σε *τουριστική* συνείδηση: να περιεργάζεται κανείς με την περιέργεια του περιηγητή την παράταξη εκκεντρικών, γραφικών, εξωτικών, απλώς «διαφορετικών» πολιτισμών και νοοτροπιών. Είναι ορατός ο κίνδυνος διεκδικώντας την ταυτότητα να χάσουμε την πολύτιμη διαφορά, να ισοπεδώσουμε τη διαφορετικότητα, να απονευρώσουμε την ξενότητα και, προκειμένου να αποφύγουμε την αδηφαγία του μητροπολιτικού κέντρου και την αυτοφαγία της περιφέρειας, να καταλήξουμε σε μια γκρίζα και μονότονη, πανομοιότυπη μεγάλη επαρχία, ένα τεράστιο πλανητικό χωριό δορυφορικής σύνδεσης.

Στο τέλος των ψευδαισθήσεων, των ανεδαιφικών και ουτοπικών οραμάτων περί συναδέλφωσης των λαών μέσω της λογοτεχνίας και των τεχνών, η συγκριτική γραμματολογία δεν έχει, πιστεύουμε, άλλη επιλογή από το να αποδεχθεί τον κίνδυνο, το στοιχείο, να διακυβεύσει το μέλλον της στο πείραμα των πολυπολιτισμικών σπουδών, διεκδικώντας και προασπίζοντας την *ετερότητά* της στο πολυσύστημα, τη διαφορετική ματιά της, την *ταύτισή* της με το άλλο, που φαντάζει απόμακρο, ξένο, αλλόκοτο και ετερόδοξο. Μόνιμη μέριμνά της σε αυτή την εύθραυστη ισορροπία ανάμεσα στο *ίδιον* και στο *ξένο* πρέπει να είναι η μη προσκόλληση σε μια σταθερή και τελεσιδίκη ταυτότητα: αυτοκριτική, αναστοχαστική, αναθεωρητική και ευέλικτη, η συγκριτική γραμματολογία δεν είναι ισοβία και απαρασάλευτη κατάσταση, δεν έχει όντως δεδομένο γνωστικό αντικείμενο και ιδιαίτερη μεθοδολογική πρακτική, όπως διαπίστωνε μετά λύπης του ο Wellek, διαγιγνώσκοντας την «κρίση» του κλάδου. Αυτή η αμφίσημα «κρίση» και «κριτική» κατάσταση είναι ακριβώς η σωτηρία της, το αντι-φάρμακον στην περιρρέουσα ακαδημαϊκή αρτηριοσκλήρωση· τα όπλα της είναι η ανατρεπτικότητα και η σταθερά διαφοροποιητική της λειτουργία, μέσω των οποίων συγγενεύει ακριβώς με το μόνο ανεγνωρισμένο «κέντρο εξουσίας»: τη λογοτεχνική γραφή.

* Ανακοίνωση στην ημερίδα της Ελληνικής Εταιρείας Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας με γενικό θέμα: *Σύγχρονες τάσεις της συγκριτικής γραμματολογίας* (Αθήνα, 18 Οκτωβρίου 1997).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. εντελώς ενδεικτικά το πρώτο κεφάλαιο («How Comparative Literature came into Being») του βιβλίου της Susan Bassnett, *Comparative Literature. A Critical Introduction*, Blackwell, 1993, σσ. 12-30. Για μια συνοπτική ιστορία του συγκριτισμού ως πανεπιστημιακού κλάδου, κατά χώρες, βλ. επίσης Ulrich Weisstein, *Comparative Literature and Literary Theory: Survey and Introduction*, Indiana Univ. Press, 1973 (κεφ. «History», σσ. 167-252). Ωστόσο, το έδαφος για την καθιέρωση πανεπιστημιακών μαθημάτων συγκριτικής γραμματολογίας έχει προλειάνει η θεσμοποίηση εδρών «ξένων λογοτεχνιών», που βοηθούν σημαντικά την αλληλογνωριμία των εθνικών λογοτεχνικών παραδόσεων· βλ. το ενημερωτικό βιβλίο του Michel Espagne, *Le paradigme de l'étranger. Les chaires de littérature étrangère au XIXe siècle*, Cerf, 1993 και το σχετικό βιβλιοκριτικό σημείωμα: Α. Τσιριμώκου, «Η δημιουργία μιας “εθνικής λογοτεχνίας”», *Το Βήμα* (9.1.1994).

2. Για την κατασκευή του μορφώματος «εθνική λογοτεχνία» βλ., ειδικότερα, τον κατατοπιστικό συλλογικό τόμο: Michel Espagne - Michael Werner (επιμ.), *Philologiques III: Qu'est-ce qu'une littérature nationale? Approches pour une théorie interculturelle du champ littéraire*, Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 1994.
3. Βλ. αφενός την πλήρη και εμπεριστατωμένη ανάπτυξη αυτού του επιχειρήματος στο άρθρο του Φύλιππου Ηλιού, «Η ιδεολογική χρήση της ιστορίας», *Αντί*, 46 (29. 5. 1976), σσ. 31-34, και αφετέρου την υποδειγματική εφαρμογή του στη μελέτη του ίδιου: *Ιδεολογικές χρήσεις του κοραιοισμού στον 20ό αιώνα*, εκδ. Ο Πολίτης, 1989.
4. Βλ. το κεφάλαιο «The French Hour» του βιβλίου του Claudio Guillén, *The Challenge of Comparative Literature*, Harvard Univ. Press, 1993, σσ. 46-59.
5. Καλό δείγμα αυτής της διαπλοκής παραμένει η περίφημη μελέτη του Paul Hazard (συνιδρυτή με τον F. Baldensperger του περιοδικού *Revue de littérature comparée*, που από το 1921 ως σήμερα αποτελεί έγκυρο βήμα των συγκριτολογικών απόψεων), *La crise de la conscience européenne: 1680-1715*, [1934], Fayard, 1978.
6. Για τη λανσόνικου τύπου ιστορία της λογοτεχνίας, που αποτελεί την πλέον προωθημένη πρόταση της «Γαλλικής σχολής» ως προς τις προσεγγίσεις των λογοτεχνικών φαινομένων, βλ. Α. Τσιριμώκου, «Ιστορία λογοτεχνίας και ιστορική ποιητική», *Ο Πολίτης* 47-48 (Ιανουάρι-Φεβρ. 1982), σσ. 115-126.
7. Για τη διαμόρφωση του συγκριτολογικού χάρτη στη Βόρεια Αμερική βλ. τα κεφάλαια «The American Hour» και «Taxonomies» του βιβλίου

του Cl. Guillén, *The Challenge of Comparative Literature*, ό.π., σσ. 60-62 και 93-105. Πρβλ. επίσης τις επίσημες εκθέσεις των ετών 1965, 1975 και 1993 της Αμερικανικής Εταιρείας συγκριτικής γραμματολογίας (ACLA), οι οποίες αποτιμούν και προγραμματίζουν ανά δεκαετία περίπου τη συγκριτολογική πρακτική στα αμερικανικά πανεπιστήμια: Charles Bernheimer (επιμ.), *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, The Johns Hopkins Univ. Press, 1995, σσ. 21-48.

8. «The Crisis of Comparative Literature». Το ιστορικό αυτό δοκίμιο, ανακοίνωση στο Δεύτερο διεθνές συνέδριο συγκριτικής γραμματολογίας, τώρα στον τόμο: René Wellek, *Concepts of Criticism*, Yale Univ. Press, 1963, σσ. 282-295.

9. Για τη διαπλοκή ποιητών κριτικών-θεωρητικών λόγων και μαθησιακών κλάδων στη διαμόρφωση του «νέου» συγκριτισμού βλ. το χρήσιμο εισαγωγικό κεφάλαιο του βιβλίου των Clayton Koelb και Susan Noakes (επιμ.), *The Comparative Perspective on Literature. Approaches to Theory*

and Practice, Cornell Univ. Press, 1988, σσ. 3-17, καθώς και το στοχαστικό κεφάλαιο που υπογράφει ο Wlad Godzich, «Emergent Literature and the Field of Comparative Literature», *αντ.*, σσ. 18-36.

10. «The Resistance to Theory» [1982]. Το ρηξίκελευθο αυτό δοκίμιο μεταφράζει και παρουσιάζει ο Δ. Καφάλης στο *Λόγον χάριν*, 1 (1990), σσ. 47-67.

11. Ανάπτυξη της σχετικής επιχειρηματολογίας βλ. στα όμορα άρθρα του Β. Μπιτσώρη, «Από τη μια γλώσσα στην άλλη: ιδιοποίηση και ξενισμός», *Πρακτικά του συνεδρίου Η ελληνική γλώσσα στη διευρυμένη Ευρωπαϊκή Ένωση*, Κέντρο Λογοτεχνικής Μετάφρασης του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, 1996, σσ. 57-67 και του Τ. Καγιαλή, «Εθνική λογοτεχνία, συγκριτική φιλολογία και οι λογοτεχνικές μεταφράσεις», *Ο Πολίτης δεκαπενθήμερος*, 25 (1996), σσ. 34-38.

12. Αναφερόμαστε στο περίφημο εναρκτήριο μάθημα του Hans Robert Jauss στο νεοσύστατο πανεπιστήμιο της Κωνσταντίας (1967), που κωδικοποιεί τις αρχές του μεταρρυθμιστικού επιχειρήματος της Rezeptionsästhetik, «Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft». Βλ. τώρα το ιστορικό αυτό κείμενο στον τόμο H. R. Jauss, *Η θεωρία της πρόσληψης – Τρία μελετήματα*, σειρά Trivium, Εστία, 1995 (μετάφραση, παρουσίαση: Μ. Πεχλιβάνος). Χρήσιμη κριτική εισαγωγή στο έργο του Jauss, κύριο εμπνευστή της νέας κριτικής θεωρίας, επιχειρεί ο J. Starobinski στον τόμο: H. R. Jauss, *Pour une esthétique de la réception*, Gallimard, 1978, σσ. 7-19. Εξαιρετικά διαφωτιστικές είναι δύο συνευρέξεις του Jauss: μία παλαιότερη, στο γαλλικό περιοδικό *Revue des Sciences Humaines*, «Au sujet d'une nouvelle défense et illustration de l'expérience esthétique», τεύχ. 177 (1980), σσ. 8-21, και

μία πρόσφατη, στον Έλληνα μεταφραστή του Μ. Πεχλιβάνο, στο περιοδικό *Λόγον χάριν*, «Κριτική γραμματολογία και επιστήμες του ανθρώπου», τεύχ. 3 (1992), σσ. 19-32. Ειδικότερα, για τη σχέση της θεωρίας της πρόσληψης με τη συγκριτική γραμματολογία, βλ. το άρθρο του Manfred Gsteiger, «Littérature comparée et esthétique de la réception», *Oeuvres & Critiques*, II, 2 (1978), σσ. 19-25.

13. Βλ. τις επιφυλλίδες του στην εφημερίδα *Το Βήμα*: «Συγκριτισμός» (7. 9. 1979) και «Συσχετίσεις» (14. 9. 1979).

14. Κ. Θ. Δημαράς, «Η δεξίωση του Heine στον χώρο της ελληνικής παιδείας», στον τόμο *Ελληνικός ρομαντισμός*, Ερμής, 1982, σελ. 287.

15. «Comment peut-on être Persan?», καταλήγει ερωτηματικά η 30ή επιστολή στο περίφημο έργο του Montesquieu, *Lettres persanes* [1721], που θεματίζει ακριβώς την *ξενότητα* στην καρδιά της Ευρώπης των Φώτων, στο Παρίσι.

16. Ο όρος ανήκει στον Charles Bernheimer, που υπογραμμίζει επανει-

λημμένα τον *αγχωγήνη* (anxiogenic) χαρακτήρα της σημερινής συγκριτικής γραμματολογίας στο εισαγωγικό κεφάλαιο («The Anxieties of Comparison») του βιβλίου *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, ό.π., σσ. 1-17. Για τη σημασία και τη χρήση του όρου «πολυπολιτισμικότητα», βλ. το βιβλίο του Charles Taylor, *Multiculturalism. Différence et démocratie*, coll. «Champs», Flammarion, 1994 (ελληνική μετάφραση: *Πολυπολιτισμικότητα*, εκδ. Πόλις, 1997), το άρθρο της Kristin Ross, «The World Literature and Cultural Studies Program», *Critical Inquiry*, 19 (Summer 1993), σσ. 666-676, καθώς και το πρόσφατο αφιέρωμα του περιοδικού *Σύγχρονα Θέματα*, «Εμείς και οι “άλλοι”· Η διαχείριση της εθνοπολιτισμικής διαφορετικότητας», τεύχ. 63 (1997), σσ. 11-111.

17. Πρβλ. τις παρατηρήσεις του Μ. Riffaterre για τη «ρητορική ανάγνωση» των κειμένων και τον «συμπληρωματικό» ρόλο της συγκριτικής γραμματολογίας στη λογική των πολυπολιτισμικών προγραμμάτων σπουδών: «On the Complementarity of Comparative Literature and Cultural Studies», στον τόμο *Comparative Literature in the Age of Multiculturalism*, ό.π., σσ. 66-73.

18. *Αντ.*, σελ. 103.